

EMAKUMEA, HEZKUNTZA ETA NAZIOA EUSKAL HERRIAN

IDOIA FERNANDEZ

Hogeigarren mende osoan zehar, euskal nazioaren erai-kuntza-prozesua pil-pilean egon den horretan, ezin da uka bertan hezkuntzak izan dituen eragina eta garrantzia.

Hezkuntza, noski, bere adierazpenik zabalenean hartuta, eskolatzeaz gain hezkuntza ez formala eta forma gabeko heziketa bereganatzen dituena. Gure gaurko asmoa ez da, baina, euskal hezkuntzaren azterketa historikoa egitea, baizik eta prozesu historiko honen ikerketan erabat ahazturik gertatu den emakumearen eskuhartzearen esanahia aztertzea.

Izan ere, mende honetako euskal eskolaz ikerketak¹ egin diren arren, ez da inoiz prozesu hauetan emakumeak jokatu-tako papera aintzakotzat hartu, nahiz eta bere partaidetza (bai irakasle moduan, baita antolatzaile moduan ere) ekimen guztien osagai amankomun eta finkatua izan. Euskal hezkuntzaren historia, kasuotan, «genero neutro»tik irakurtzen dela ematen du, sexuen araberako errol sozialen banaketa hertsia eta hierarkia existituko ez bailiran jokatzen delarik. Zer gertatu ote den galde genezake; zergatik ez da inor emakumearen partaidetzaz erreparatu; badu datu honek, alegia mende honetako heziketa-lanen oinarrian emakumeak etengabe agertzeak, benetako garrantzirik? Gure ustez badu garrantzia, eta ez edonolakoa, alajaina.

Gure kasuan², XX. mendean zehar euskal (beraz, euskarazko) heziketa eta emakume-iharduerak ezinbestez elkarturik agertzeak ikerketarako bide berriak kontuan hartzera eraman gaitu, baita historiaren irakurketan osagai honek duen funtsez-kotasuna baloratzera ere. Ikerketa berriaren kokagunea gerraosteko esperientzietatik abiatu arren, nazionalismo tradizionalak emakumeari ezarri ohi dizkion ideologia eta ekinbideak sakon aztertu behar izan ditugu, gerra bukatzen denetik ETAren inguruko nazionalismo berria sortu arte azaltzen den kode ideologiko nagusia baita. 1960tik aurrera, ordea, nazioaren eraikuntza modernotzearen bidetik sartzen den heinean hezkuntza-planteamenduetan zein generoaren eraikuntzan ere aldaketa nabariak somatuko dira, ideologia tradizionalaren arabera emakumeak hezkuntzan garatu behar zuen eredia adierazpen ahuldu gisa agertzen zaigularik.

Euskal hezkuntzaren eraikuntzan emakumeak garatutako kode ideologiko eta praktika pedagogiko ezberdinen azterketa egiteko erabili izan dugun metodologia ahozko historia izan da. Dokumentuak, oso gutxi izateaz gain, gure lanaren helburu ziren zenbait gaitarako eznahikoak zirela ikustean, elkarriketa sakonen beharra areagotu zitzaigun eta historiaren partaide zuzenengana jo beharrean sentitu ginen. Egoera nahiko ulerterreza da, egia esan. Euskal emakumearen errealitate hurbiltzeko orduan jasaten dituen zapalketa-mota

ezberdinen kontzientzia hartu behar dugu eta, honetaz ohar-turik, botere-guneetan soilik idazten den diskurtso histori-koan isladatzeko aukera izan ote duen buruari galdetu. Eran-tzuna erabat gardena da: ezetz. Euskal emakumeak gutxie-nez lau aldiz ukatuak baitira, emakumeak diren neurrian, nazio zapaldu baten partaideak diren neurrian, hizkuntza gu-txiagotu baten eledunak diren neurrian eta gizarte kapitalistako partaideak diren neurrian ere. Honexegatik hitza izan da kon-traesanak gainditzeko ikertresna, baita askabide-saio umila ere.

EMAKUMEA ETA HEZKUNTZA GERRAURREAN

Emakumeen gizarte-partaidetzak XX. mendearen lehenengo epe honetan, egitura formalak (euskal eskolak), ezformalak (poxpolin eta dantzari taldeak, antzerki-taldeak, euskal kultu-raren inguruko lehiaketak...) eta forma gabekoak (familiaren barruko ideologia nazionalistaren birsorkuntza) biltzen eta nahasten zituen heziketa-lan erraldoi bat antolatu, gorpuztu eta burutu zuela esan dezakegu. Zorigaitzez, emakumearen mugi-menduaren azterketak ez dira, oso ugariak, eta zenbait datu his-toriko aparte gerraurreko agitazio, propaganda, hezkuntza, mobilizazio eta lan sozio-politiko honek belaunaldi berrietan nolako eragina izan zuen erantzun gabeko itauna dugu orain-dio.

Industrialtze eta hiritartze azkar eta bortitzen aurreko erreaki-zioz sortutako nazionalismo tradizionalak emakumeari atxiki-tzen dion eginbeharra esparru familiarrean koka dezakegu, bera baita arrazaren gordeleku eta familiaren ardatza Arana-ren ideologiari jarraiki: «La familia vasca tradicional asentada en el caserío, eje de las relaciones sociales y del funciona-miento económico y político de la sociedad pre-industrial, se convirtió para el nacionalismo en el referente simbólico que contenía en toda su pureza las principales señas de la identi-dad cultural vasca amenazada, tal como había sido formu-lada por Sabino Arana: la raza, la lengua, la religiosidad, las cos-

tumbres y las leyes tradicionales»³. Kokapen honek ez dio, baina, kontraesaten ikuspegi tradizional honexetan emakumeari ezartzen zaion beste funtzio garrantzitsuari, alegia, kultura eta hizkuntzaren zabalbide delarik emakume-lanak arlo kulturean izan ditzakeen pisua eta eraginari. Emakumeak, beraz, funtsezkotzat hartuak izango dira arlo familiarrean, baita neurri batean arlo publikoan ere, baina partaidetza hau gizonezkoak muina diren hierarkia konkretu batean zehaztuko da eta kutsu politikoaz erabat gabetuta agertuko zaigu. Ariztimuñok honela azaltzen du: «Juzgamos que la mujer, por la función excelsa que está llamada a desempeñar en la sociedad, no es conveniente intervenga en las luchas políticas mediante el uso del sufragio, sin que ésto indique que no pueda y, más aún, deba desarrollar una actividad patriótica intensa»⁴.

Oso interesgarria da, ildo honetatik, nazionalismo tradizionalean emakumeari buruz idatzi zuen Robustiana Mujikak («Tene») abertzaletasuna eta politikaren artean azpimarratzen zuen ezberdintasuna⁵. Eta horretarako arrazoiak ez ziren gainera halabainakoak, nazionalismo tradizionaleko emakumeak kontraesan sakon batean baitzeuden murgildurik. Emakumeek Europako mugimendu sufragisten aurrean, liberalismoaren ikurra zirelako eta emakumeei ezarritako ama-funtzio tradizionala mehatxatzen zutelako, erreakzionatzen zuten bitartean, sufragistek beraiek aldarrikatzen zuten emakumearen partaidetza publikoa gero eta indar handiagoz sentitzen zuten, hau nazionalismoaren garapenerako garrantzitsu bihurtzen ari zen neurrian. Eremu publikoan sartzeak sortzen zuen kontraesana Tenek eginiko bereizketaren bitartez salbatzen zen, alegia, politika pentsakeraren esparruari zegokionez gizonezkoen espazio «naturala» zen, abertzaletasuna, sentimenduak ukitzen zituenez, emakumeen espazioa bihurtzen zen bitartean. Baina sentimentuek gidatutako abertzaletasunak familiarren espaziotik at aritzeko balio izan zuen, nahiz eta garatutako funtzioa ama funtzioa⁶ izan.

Emakumeen papera bigarren mailako eta gizonezkoaren araberako izatearen ideologia honek nazionalismoaren baitan urte askotan iraun zuen arren aldaketa nabariak jasango

zituen emakumearen partaidetza gauzatu, eta garapen eta nortasun handiagoa eskuratuz zihoan heinean.

Mende-hasieran gizartean zegoen kontserbadurismoak bilakatzeko ez badio ere, oso data goiztiarretatik topa dezakegu emakumearen ekarpena nazionalismoaren parametroetan. 1907.ean Purificación Gorostiza «Garbiñe»k, Aberri eta Gipuzkoarra aldizkarietan argitaratutakoarekin, emakume batek prentsan idazten hastea suposatu zuen. Berehalaxe, bere garairako oso gogo ausartian, Rakel Alda «Kataliñ»ek «Asociación Femenina Nacionalista Vasca» izeneko antolatzea proposatu zuen, nahiz eta «Libe»k proposatutako «Ropero Vasco»aren antolaketa aurrera egin zuen bakarra izan⁷. Ekimen hauek aurkezten zuten aurrerapena espazio pribatutik irten eta kolektiboki funtzionatzen hasteko gogoan zetzan, eta ez ordea eduki zehatzetan. Edukion jite tradizionalaren adibide gisa, proposamen hauek agertu bitartean Nafarroan Jenaro de Goyenetxe, emaitzik gabe, baina bultzatzen zebilen «Liga de Jóvenes Vascas» izenekoarenak ditugu: «el compromiso de no casarse con ningún extraño (a la raza vasca, por supuesto), enseñar a los niños el euzkera hablándolo exclusivamente en familia, pagar una cuota pro-escuelas vascas, y por fin, de modo más general, a conservar y propagar las modas, cantos, bailes, vestidos, comidas o menús, juegos, danzas, etc., indígenas, y de un modo particular a no bailar jamás ningún agarrao»⁸. Pasarte txiki honetan ondoko urteetan emakume-ekimenen ardatzaren hazia agertzen zaigu aipatuta, hots, hizkuntzaren babespena, eskolarekiko kezka eta euskal «tradizioaren» zabalkundea.

Lehenengo momentuetako asmo hauek antolatze-adierazpen xumeenera baino ez ziren iritsi; emakumeak, ideologia tradizionalak mugatuta, ongiegiteari edo benefizentziari ekin behar izan zioten, 20. hamarkadarekin aldaketa etorri zen arte. Emakumeak euskal gizartean eduki behar zuen paperaren erakuntzan lehenengo jauzi kualitatiboa nazionalismoaren barruan lehian zeuden joera biren arteko markoan eman zen. «Comunión Nacionalista Vasca»-k ordezkatzeko zuten pentsamendu autonomistak eta «Juventud Vasca»-k ordezkatzeko zuten belaualdi independentzizale gazteak emakumearen auzian ere bero-

nen paper sozialari buruzko kontzepzio ezberdinak gordetzen zituzten, batetik aipatu dugun kontzepzio tradizionala eta bestetik Irlandako Sinn Féin mugimenduko Cumann nan Ban emakume-erakundetik⁹ hartuko zena. Irlandako ereduarekin emakumearen esparrua zabaldu egin zen, familiarik plazara, kalera, gizonezkoak heltzen ez ziren mundu publikora: «...hasta entonces la mujer nacionalista había quedado confinada al papel de símbolo (Madre Vasca) en el orden privilegiado de la familia. Apoyándose en el ejemplo irlandés, los jóvenes del Aberri intentarán dinamizar el símbolo, aún sin renunciar a sus características tradicionales»¹⁰.

Aldaketa nabaria da. Emakumea lehenengo sozializaziorako, hots, familia sozializazio-egile izatetik bigarren sozializazioan eskusartzera pasatu zen, umeak eta gazteak mobilizatu eta hezitzearen ardurua emango zitzaizolarik. Era honetan etxeko ormak gaindituz kaleko lanari ekiten zion, esparru pribatutik publikora pasatu zen, gizonezkoei zegokien esparru horretarako lehenengo urratsa emanez.

Umeen eta gazteen bigarren sozializazio honetan emakumeen heziketa-lana oso zabala izango zen. Bere Manifestuan hiru helburu aipatzen ziren espreski, euskal nazionalismoaren esana zabaltzea (arlotan honetan agitazio eta propaganda lanak sartuko lirake, hots, iharduerarik politikoenak dei genitzakeenak), ongiegite eta benefizentzia lanak garatzea eta kultur mailako ekintzak burutzea. Azken honetaz zera esaten zuten:

«Esta institución se propone cultivar, con todo cariño, la educación cultural del pueblo, estableciendo cuantos organismos sean precisos, para que nuestros hermanos, y especialmente los niños, desarrollen sus facultades en su preparación para el porvenir, dentro de un ambiente patriótico.

A este efecto creará clases y fundará escuelas para niños, fomentará su literatura apropiada con cuentos, narraciones, lecciones, etc.; iniciará el teatro infantil; cultivará su inteligencia con clases de solfeo y piano; ordenará sus aficiones con grupos de hilanderas, ezpatadantzaris y juegos propios; creará el amor a su lengua, estableciendo clases de euzkera, y preparará a la mujer patriótica con enseñanzas prácticas, labores domésticas etc»¹¹.

Euskal kulturaren eta euskararen irakaspenetan berebiziko arreta jartzen zuen emakumeen araudiak, bai familian baita gizartean ere, eta azpimarratu nahi genituzke «irakatsi» eta «instrukzio» formalaz egiten zituen aipamenak:

«Debe tener un concepto verdadero e instruir en él a sus familiares, sobre todo a sus hijos, en las nociones de Patria, en la historia de Euzkadi, de sus características, de su derecho, de sus aspiraciones nacionales (...).

Que sus hijos conserven, fomenten, aprendan el euzkera. Esta es la actuación más directa e inmediata y de más fruto en definitiva (...).

Si sabe el euzkera, fomentarlo, no hablar en erdera sino por necesidad. Hacer ambiente euzkeldun (...).

Hacerse profesora, a cada momento, del euzkera, procurando difundirlo»¹².

Manifestu honetan agertzen ziren eginbehar guztiak ez ziren indarrez azaleratuko Errepublikam etorrera arte, Primo de Riveram Diktadura bitartean Emakume Abertzale Batza legez kanpo egon baitzen. Baina 1931.etik aurrera emakumeen erakundeak izugarritzko hazkundea ezagutu zuen, egoera politikoak ahalbideratuta eta Errepublikak ezarri zituen Elizaren kontrako neurrien aurreko erreakzioaren ondorioz.

Policarpo de Larrañagak ematen dituen datuen arabera Hego Euskal Herrian 28.500 emakume bazkide egon ziren (Bizkaian 15.000, Gipuzkoan 10.000, Araban 1.500 eta Nafarroan 2.000), eta orotara ziren 550 udalerrietatik 205etan bazeuden emakume-taldeak, eta 113 talde gehiago eratu bidean zeuden¹³. Azken datu hauek oso garrantzitsuak direla uste dugu, azken batez Bizkaia eta Gipuzkoako herri ia guztietan emakume-taldeak zeudela adierazten baitigute, eta, Araba eta Nafarroako antolakuntza-maila baxuagoa izan arren antolatzen hasiak zirela ohar baikeitezke.

Policarpo de Larrañagaren lanak emakume-talde ugari hauek burutu zuten lanaren berri ematen digu era zehatz batez, baina hezkuntza-lanekin lotura zuzenagoa daukatela zerak aipatuko ditugu:

a) Hezkuntza Formalaren eta Arautuaren arloan: lehenago ikusi dugun bezala, Euzko Ikastola Batza Emakume Abertzale Batzak eta Juventud Vascak antolatutakoak izan ziren. Ikastoletako maistra guztiak EABko afiliatuak ziren (orotara 35 maistra). Baina honetaz aparte, auzo-eskoletan eta bestelako eskoletan lan egiten zuten hainbat maistra ere EABko partaideak ziren (200etik 150 baino gehiago auzo-eskoletan; zehaztu gabeko kopuruan udal eskoletan). Larrañagak zera gaineratzen du «Las que ejercian en las escuelas vascas de Donostia, Tolosa y otras, eran todas Emakumes»; orotara 500 maistra eta 25.000 umeren gaineko eragina¹⁴.

b) Hezkuntza Ez-Formalaren arloan: lehen aipatu dugun bigarren sozializazioa burutzeko ume eta gazteei zuzendutako ekintzen antolaketa motorra dira emakumeak (Donostiako poxpolinak eta Labordaren pedagogia musikala, euskal eskoletara joaten ez ziren umeentzako dantza, kanta, antzerki, ibilaldi, festa eta bestelako ekintzen antolaketa, Gaztetxoaren Batzarren sorrera eta garapena...)¹⁵.

d) Emakumearen Formazioa: maistrak eta erizainak formatzeko eskolak, heziketa orokorreko saioak (erlijioa, nazionalismoa, propaganda, euskal historia, euskara, folklorea...), sukaldaritza, josteta, neskameentzako klase ezberdinak... etab.

Esperientzia honetatik ondorio batzuk atera ditzakegu, begi-bistako datuekin. Batetik, Euskal Herriko historian emakumearen antolakuntzaren lehenbiziko saio hau guztiz zabala, herri asko eta askotan hedatua, nazionalismoarentzako funtsezkoa, eta emakumeentzat subjektu sozial bezala guztiz berria eta esanguratsua izan zela esan dezakegu. Bestetik, eta euskal hezkuntzari ari gatzazkiola, emakumea gauzatu ziren heziketa-maila guztietako hezle eta eragile agertzen zaigu, nazioaren ideien birsorkuntzarako ezinbesteko katemaila. Azkenik, emakumeek, egitura sozio-politiko batean zeuden heinean eta eginbehar amankomun batek lotzen zituen neurrian, euren arteko komunikazio-sare estu bat eho zutela buka dezakegu.

Errepublikara garaiaren aipatutako tamaina handiko emakumeen heziketa-lanak, alegia, nazioaren ideia finkatzeko eta birsortzeko burutu zen heziketa-lanak gerraostean nolako eragina izan ote zuen galde geniezaioke geure buruari. Egia esan, gerra bezalako gertakari traumatikoaren eragina ulertzea lan hagitz zaila iruditzen zaigu, baina elkarrizketatutako jendearengan ikusi ahal izan dugunez banakoengan zein kolektiboan estigma sakona inprimatutako pasarteak izan zen. Hala ere, emakumeen kolektiboa oro har zuzenean erreprimaturik (fusilamenduak, pertsekuzioa eta gartzela) izan ez zenez, birsorkuntza ideologikoa gauzatzen zuen tresna eraginkorrenetako bat salbu mantendu zen. Honen inguruan A. Elorzak honelako hipotesia plazaratzen du: «Cabe pensar que todo ello, si sirvió para acompañar la extinción legal del movimiento femenino abertzale, no tuvo la menor eficacia a la hora de borrar las convicciones ideológicas de las vencidas. Nuestra hipótesis, ciertamente por contrastar, es que la actuación de la mujer nacionalista en la formación de las nuevas generaciones, con el concurso de la politización anterior a la guerra, constituye uno de los factores principales a la hora de explicar las formas de resurgimiento nacionalista en Euskal Herria en la década de los cincuenta»¹⁶.

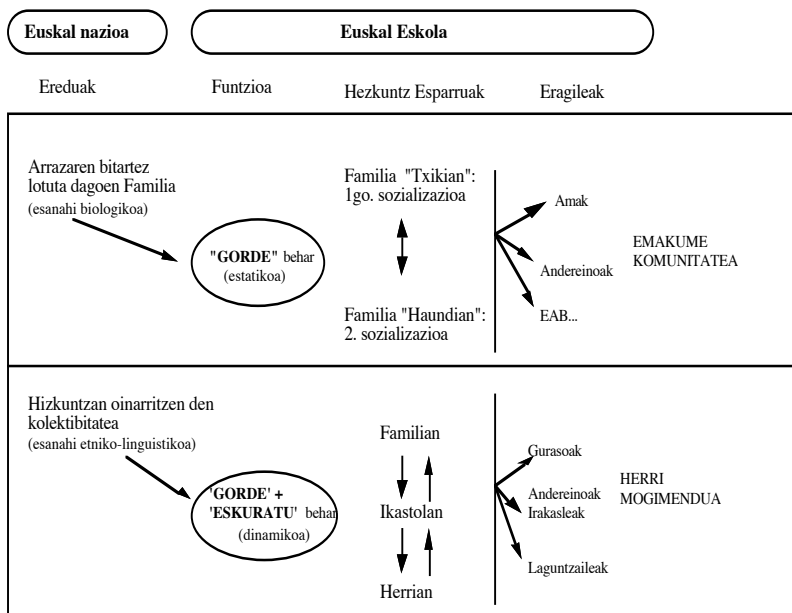
EUSKAL ESKOLA MODERNOTZE BIDEAN: EMAKUMEAREN EREDU BERRIA

Birsorkuntza ideologikoa aztertzeko hezkuntza formala, ez-formala eta forma gabeko heziketaren irizpideak erabiltzea baliagarria zaigu. Forma gabeko heziketari dagokionez, eta erreprentazio garai batean gaudela ahaztu gabe, euskal nazioaren edukien komunikazio difuso hau familiaren esparruan eman zela uste dugu, lehenengo sozializazioa zela medio. Forma gabeko heziketa honen ezaugarriak ez ditugu, baina, oraingo honetan aztertu, eta egun eskuartean dugun ikerketa bati dagokio. Hezkuntza formala eta ez-formala izan dira gure gakoak, eta gerra bukatu ondoren Donostian E. Zipitriaren

inguruan antolatutako *etxe eskola* ideologia tradizional honen adierazpen gardena dela baieztatu dezakegu.

Zeri deitzen diogun *etxe eskola* eta zertan zetzan galdetu behar genuke. Gerraosteko euskal hezkuntzaren historian abiatuz gero oso data goiztiarretik (1943.etik aurrera) antolatu zen euskal eskolaren esperientzia aurki dezakegu, Donostiako Parte Zaharreko pisu batean Muñoaren eskolako irakaslea eta Euzko Abertzale Batzako militante eta hizlaria izandako E. Zipitriarena hain zuzen. Eskola honek bederatzi urte bitarteko neska-mutil euskaldun batzuk erdal eskoletara joan aurretik ama-hizkuntzaz alfabetatzeko helburua zuen eta bere antolatze-azpiegituran Donostiako E.A.B.ren emakume-sare a zegoela esango genuke. Era honetara gerraurrean belaunaldi berrien sozializazioaren ardura zeukaten emakumeek, kasu konkretu honetan eta egoera ezberdinak gurutzatu zirelarik behintzat, gerraosteko egoera politiko itxian nazionalismo tradizionalaren genero eraikuntzak zehazten zuen ihardueretako bat martxan jarri zuten, guk *etxe eskola* deitutakoa sortuz. Baina, dudarik gabe, *etxe* eskolaren barruan aztertu ahal izan dugun hezkuntza-ideologiaren taupada dugu Donostiako esperientzia murriztu honen ezaugarriak interesgarriena, zeren sakondu eta berehala gerraurreko mundu nazionalistaren ideologiarekin topo egin baitugu¹⁷.

Hala ere, gerraurreko euskal eskolan zein Donostiako *etxe* eskoletan emakumeek jokatzeko zuten papera eta azpian zekarren ideologia pixkanaka aldatuz joango zen ikastolen mugimendua garatu ahala, zeren *etxe* eskolak nazioaren kodeak birsortzeko eta belaunaldi berriei komunikatzeko balio izan zuten arren ahulduz joango zen adierazpen bat baino ez baitzen izan. 1960.etik aurrera martxan jarri ziren aldaketan mamian emakumearen askapen-mugimenduek eta munduan heziketak jasaten zuten goranzko garrantziak familiaren ideologia desplazatu zutelako dela esan dezakegu. Eraldaketa hau errotikoa izan zela pentsatu dugun, eta, gizarte tradizionaletik modernora heziketa funtzio maternalaren luzapen soil batetik funtzio sozioekonomikoa betetzera nola igaro zen ulertzeko balio digulakoan gaude.

Euskal Nazioa eta Eskolaren osagaiak.

Zipitriaren etxe eskola gerraurreko eskolaren adierazpen ahuldu gisa hartzen badugu, emakumeak hezkuntzan izan duen eskuhartzearen momentu ezberdinen karakterizazioa egin dezakegulakoan gaude. Izan ere, hezkuntzari, sozializazioaren prozesuen bidez, «arrazaren bitartez lotuta dagoen familia»ren edukiak gordetzearen funtzioa bete beharra ezartzen zaionean, eragile gisara agertzen zaizkigunak emakumeak dira: amak familia txikiko lehenengo sozializazioa zainduz, andereñoak bigarrenetan eta emakumeen erakundea umeen eta gaztetxoek hezkuntza ez-formalaren lanaren karguan (aski adierazgarria da Tene Mujikak berak familiaren inguruan esaten duena: «senide arteak dagin sendi txikitik at, abendak dagin sendi aundi barruan ere»). Datuen arabera, eta nazionalismoaren ideologiak hala aginduta, emakumeek hezkuntza-funtzioaren ia zama osoa zerratuta esan genezake, bai arlo formalean baita arlo ez-formalean ere, gizonetzkoen funtzioak

beste arlo batzuetara bideratzen ziren bitartean. Zipitriaren etxe eskolan, hezkuntza-funtzioa betetzen zuen emakume-komunitatearen nortasuna oso nabaria zen; emakumeek («las emakumes») osatzen zuten Zipitriaren lanaren azpiegitura, eta eurak arduratzen ziren eskolaren egoitzaz, kuotez, jaiak antolatzeaz, ordaindu ezin zutenei begira elkartasun-kutzaz, etab. Honi, emakume-sarea deitu diogu, eta familiaren barruko erroren banaketa handi baten ondorio gisa interpretatu dugu E. Botten¹⁸ ikerketen argitan. Lehenengo momentu honetan ere, oso nabaria da «familia»ren kontzeptua eta ikasleen hautaketa irizpide horiekin bideratzen dela soma daiteke (Zipitriaren etxe eskolako ikasleak bere hurbileko emakumeen seme-alabak ziren, baita beroien senideak ere. Etxe eskolako ume-kopurua hamarrekoa zenez, ikaslea izateko aukera «senide» izatearen irizpideari jarraituz egiten zen).

Ikastolen sorrera rekin hezkuntzaren ardura osoa daraman emakume-komunitatearen lehenengo aldaketak etortzen dira, zeren nazionalismoaren ikurra arraza eta ohituretatik hizkuntzara desplazatzen denean, hezkuntzak bete behar zuen gordez (kontserbatze) funtzio estu horretatik beste funtzio zabalago bat betetzera igarotzen baita. Begi-bistakoa da arraza ezin dela eskuratu, gorde baizik; hizkuntza, berriz, gorde eta berreskuratu daiteke, horretan herri-lanak pisu berezia hartzen duelarik. Ikastolak hizkuntza eskuratze horretan sartzen direnean, familiarren barruan, genero-harremanen aldaketak eraginda, hezkuntza-funtzioaren ardura ez emakumeari bakarrik baizik eta gurasoei dagokiela somatzen hasten da, hezkuntzarako ordura arteko emakume tradizioa «mistoagoa» bihurtzen delako ondorioarekin.

Hala ere, irakaskuntzan aritzen zirenak andereñoak ziren, agian legeak horrela agintzen zuelako, agian euskal hezkuntzaren historiak eta ideologiak ere horrela bideratzen zutelako, baina ikastolagintza gizartean esanahi soziopolitiko hartzen joan zen heinean eta sekulartze-prozesuarekin topo egitean, gizonezkoak ere ikastoletako irakasle sartzen hasten dira: «Un aspect à signaler c'est l'incorporation progressive du personnel masculin, très peu nombreux au début des années soi-

xante et qui en 1975 représente dans la province de Guipuzcoa un tiers du total. Cette augmentation a été assez influencée par le fait que la jeunesse basque accepta l'ikastola comme un engagement de militance, et aussi par la crise que affecta la vie des Séminaires Diocésains à partir des années soixante. Au Pays Basque, un pays où il y avait beaucoup de vocations religieuses, la plupart des séminaristes qui abandonnèrent les études ecclésiastiques choisirent de se vouer professionnellement à l'enseignement dans les ikastolas¹⁹. Sekulartze hau oso tamaina handikoa izan zen; Paulo Iztuetak²⁰ ematen dituen datuen arabera, 1959-60.ean Gipuzkoan 198 apaizgai («seminaristas mayores») eta Bizkaian 185 zeuden bitartean, 1973-74.ean 14 eta 74 zeuden batean eta bestean. Datu hau eta Garmendiak esandakoa kontuan hartzen baditugu, ikastolen hazkundera indizerik handienean zegoenean irakaslegoaren iturri garrantzitsuenetako bat apaizgai hauek izan zirela ikusten dugu.

Aldaketa hauekin batera, tradizionalki hezkuntza-funtzioaren eragilea zen emakume-komunitatea zeharo urtuta²¹ geratu zela esan beharra dago. Arrazaren lekua hizkuntzak hartzean, familiarrena herriak hartzen du, eta azken honetan hezkuntza, hizkuntzaren eskuratze-prozesuaren zutabea denez, herriaren betebeharra bihurtzen da, emakume-komunitatea zena herri-mugimendu bilakatuz, eta C. Borderiasen esanetara komunitatea «mistizatu»z. Elkarriketetan aldaketa hau pisuzko bezala antzeman dezakegu zeren honi buruzko komentarioak ez baitira falta izan:

«Bueno, gerotxuago etorri zen seminarioetako boom hura, apurtze hura. Seminarioetan zegoen orduan ikasle mordoa eta iada apaiz egiteko atera orduan, eta bapatean hustu egin zen eta klaro eurek ez zekiten lanean, ez zuten lanik egiten. Orduan ikastoletan sartu ziren, batzuk konbalidatu zituzten euren ikasketak magisterioarekin edo kurtsillo batzu Valladoliden edo eta tituloak lortzen zituzten. Gero momentu batetan egon zen irakasle nahiko tituloduna, momentu bat egon zen, ez dakit noiz izan zen, 70ean edo, irakasle nahikoa, batez ere gizonezkoak, eta guk ez genuen sekula ezagutu ikastola mailan gizonezkorik eta orduan gizonezko mordoa zegoen eta, batean eta bestean beti bilatzen zen»²².

Sekulartutako gizonezko hauek ikastoletan sartzeraoan praktika pedagogikoaren desitxuraketa ekarri zuten, zeren andereñoen formazio pedagogiko enpiriko eta paraleloa uni-bertsitateko goi-mailako titulue(ki)n aurrez aurre jartzea probokatu baitzuen. Irakaslegoaren mistotzeak, batez ere suertatu zen egoeran (ikastolen hazkunde azkarra eta egoera sozio-politiko nahasia), eragin zuzenak izan zituen, bai pedagogi mailan baita eraketa-mailan ere.

Pedagogi mailakoa ondo laburtuta gelditzen da ondoko testimonioan:

«Guri orduan iruditu zitzaigun Elbirarena pittin bat osatu zitekeela ezta? Eta hasi ginen hango Freineten teknika batzu eta sartzen, baina gero ez zuen funtzionatu. Hori, urte horietan gertatu zen, izu-garri haunditzea ere iada guk egin behar genuen bezala, lehenengo karrera gero oposaketak eta gero praktikak, egite hori inork ez (...). Guk ez dugu ezer prestatu, guk jaso egin genuen hori, guk ez dugu asmatu, kondizioak ez ziren egokiak izango, bueno, iada gero sartzen hasi ziren apaiztegietatik atera zirenak eta praideak zirenak eta horrelako abar, bar, barra, haiek dena zekiten! haiek denetan jakinak ziren! e? Eta etorri ziren, pentsa, horiek dena zekiten! dena zekiten, eta pentsa zenbateraino urratu zituzten bestearen arrotik genuen arrasto guztiak e?»²³.

Praktika pedagogikoaren analisisan ikusi ahal dugun bezala, andereñoen bilatze horrek ikastolak pedagogia kritiko eta alternatibora (Freinet eta Freire) hurbildu bazituen ere, instituzionaltzearen epean pedagogia konstruktibistarako norabide-aldaketa antzeman daiteke (pentsa dezagun Saioka esperientzian, adibidez), nolabait eskolari kutsu «akademizista» handia inposatuz.

Eraketa-mailan ere, ikastoletako irakaslegoaren aldaketa soziologikoak bere eragina eduki zuen, eta batzuen ustez ez da gehiegi urruntzen gatazkaren gakoetatik:

«...baina neretzako ikastolak okertzen hasi ziren, bueno, okertu, istiluak hasi ziren sartu zirenean intelektualak. Irakaskintza mai-suaren artean zegoen bitartean ba bueno, ez genuen problemarik izango, baina iada hasten dira pedagogoak, filosofia eta letrako

lizentziatuak sartzen eta abar, eta horiekin sartzen da beste nortasun bat, hasten dira okertzen harremanak guraso eta irakasle...»²⁴;

«Eta gero gertatu zen orduan seminariotik ateratako jende asko nola zegoen, nik esango nuke pixka bat enpatxatuta seminarioarekin edo, bai, nahiko iguinduta, ba harek kontra jarri ziren eta orduan gure sofrimendua batzu alde batetik eta beste bestetik, ba asko sofritu genuen e?, asko, orduko sofrimendua, momentu hartan asko».²⁵

Irakaslegoaren mistotze-prozesua (nolabait hezkuntza-sistemaren erabateko mistotzea ekarri zuena, alegia) ez zen isolatuki gertatutako aldaketa izan. Egoera soziopolitiko nahasia, ikastolen hazkunde ikaragarria, Estatu Espainoletik etorritako 1970.eko «Ley General de Educación» izenekoaren formaltze eta kontrolatze-joerak izan ziren, besteak beste, ikastolen barruan kontraesan sakonak sortaraziko zituzten aldagaiak.

70. hamarkadaren hasieran, sozialki nortasun finkoa eskuraturik zeukan ikastolen mugimendua kontrolatzeko gatazka plazaratzen da, eta gaian sartuko ez garen arren, emakumearen ereduia eztabaidagai bihurtu zen. Une horretan emakume-eredu ezberdinak lehian agertzen zaikigu, agian ideologia tradizionalaren adierazpen ahulduaren azken arnas gisa. Errepublikara garaiko euskal eskoletan, eta bere jarraipen zuzen(eko)tzat hartu dugun etxe eskolen ereduian, emakumea, ama funtzioari jarraituz, heziketaren arduradun bakarra agertzen zitzaigun, bai egiturari dagokionean —emakume-sareak— bai irakasteen ere andereñoak. Emakumeak, famili mailako sozializatzaile bezala kontzeptualizatuz, familia nazionalistaren sozializatzaile izatera igaro ziren, kode nazionalista eta erlijio-soa birsortzeko tresnak bere eskupean utziz. Ingurune honetan, andereño-eredu latente bat susmatzen genuen, alegia, andereñoak emakume euskaldun eta elizkoia izan behar zuen, monja eta amaren arteko statusa betetzen zuena; bere funtzioa, amak familia txikian betetzen zuen berdina, baina familia handian.

Nazionalismo tradizionalak bere egiten du eskema hau, hezkuntza eta emakumearekiko. Gerraostean, baina, Europan zehar garapen ekonomikoak bultzatutako egoera berrian,

emakumearen papera aldatuz joan zen. Nekazal gizarte batean betetzen zuen funtzioa ez zegokion industrialdu eta hiritartutako gizarteari, eta aldaketa hauek euskal eskolan ere eragin zutela esango genuke. Batetik, andereñoen «zuzentasuna» eta irudi mistikoa, haize berriek joko zuten, lehenengo erlijioaren formetan, eta beranduago gainontzeko jokaeretan ere. Eta bestetik, euskal eskolaren azpiegitura ziren emakume-sareak «mistotu» egin ziren, heziketak gizarte testuinguruan hartzen zuen garrantziaren arabera. Honela, ikastolaren sorrerarako emakume-sareak desagertu eta gurasoen sareak agertzen dira, nahiz eta irakas-funtzioa emakumeen, hau da, andereñoen eskuetan soilik egon. Baina «mistotze» hau ez zen bere horretan geldituko, eta 70. hamarkadarako, hazkundearen halabeharrez, irakaslegoa ere mistotzen dela ikusten dugu. Zer gertatzen zen andereño-irudiarekin, aldaketa guzti hauen ondorioz?

Erregimenaren teknokraziak eta erlijioaren garrantziaren erlatibizatzek emakumearen egoeraren aldaketak erraztu egin zituzten. Europa mailan, emakumeek lortutako hobekuntzak nabariak ziren bai sexualitatearen askapenean (pilula, jaiotze-kontrolaren zabalkundea..), baita gizartean eta lan-munduan ere. Hondasun ekonomikoak ekarritako haize liberalek jotzen zuten, eta Euskal Herrira ere hurbildu ziren. Horrelako aldaketak aintzakotzat hartzeko esparrurik sentsibleena gazteria zen, eta euskal munduaren barruan horietako batzuk andereñoak ziren. Euren jarrera berritzaileen aurrean Elizak ere erreakzionatu zuen: «Amodio askatasunaren hitzak merke saltzen asiak dira gure artean. Aragikeriaren eta lizunkeriaren ikusketa (feria) egin berri da Copenhague-n. Hauek dira gaurko munduaren aizeak. Jainkoa saltzea asiera besterik ez da. Jainkoaren eriotza nahi luke gaur munduak; eta huste gabe. Euskalherriko aingeru txuriak bide hortan sartuak dira. Asko beintzat»²⁶. Pedagogia berriak ekartzen zituen kalte haietako bat: «ARAGIZKOA. *‘Bere illeko aldia ezagun bear du neskattoak, ‘amodio askatua’ arriskurik gabe bizitzeko.*». «Asieratik, ikastolak *‘Pedagogi ‘berriak’ legez-erabakia du onen beharra: neska-mutilen arteko naste-aztea.*». Eta *‘aragizkoaren irakaspena’; sines-gabeko Lafora jaunaren liburuz, ezta?»²⁷.*

Andereñoaren eredu ideal hura erabat etenda gelditu zen. Garai berriei beste andereño, edo hobeto esanda, beste irakasle-mota zegokien, eta ez ziren horretan atzera gelditu. Emakumearen askapenaren ingurukoek, euskal eskolaren munduan izan zuten eraginaren garrantziaren froga euskal kulturaren beste esparru batzuetan isladatzea izan zen. G. Arestik²⁸, poesia sozialaren adierazlerik inportanteenak, idatzi eta Oskorrik herriz herri kantatutako «Adela»-z ari gara, jakina. Poema honetan, euskal eskoletan bilakatzen ari zen gatazkaren erreferentziaz gain, andereñoa den emakume berriaz ari zaigu Aresti. Adelari eginiko poeman, hizkuntza poetikoaren bitartez bada ere, emakumearen, eta zehazkiago andereñoen gaurkotzearen gakoak aurkitzen direla uste dugu. Lehenik, euskal eskoletako gatazka eta klaseen arteko borrokaren aipamena dugu, gaiari plazaratze soziopolitiko sendoa ematen zaiolarik. Arestik, hau abiapuntu hartuta, Adela beraren definizioari ekiten dio: «Hain sinple sinpleki/ joan hatzaigu hi/ Adela geuria/ Adela herria/ Adela berria/ gure Adela gorria». Arestiren begietan andereñoa den emakume hau «geuria», «herria», «berria» eta «gorria» bezala deskribatzean, emakume askoren irudia antzematen dugu, Zipitriaren eredutik erabat berezitateko andereñoa. Euskalduna, kolektiboa, berria eta ezkertiarra, beraz, gizarte-konpromezuzko kokapena duen emakumea.

60. hamarkada euskal munduaren eraldaketa-garaia dugu. Bertan ekoiztu eta sintetizatu ziren modernotze-prozesuaren jarraibideak, eta hainbat arlotan bezala eskolagintza eta generoaren eraikuntza ez ziren salbuespenak izan. Aldaketak, baina, ez dira baretsuak izan. Nazionalismo tradizionalaren diskurtso kontserbadorean emakumeari ezarritako eskemaren apurketak erreakzioa ekarri zuen, nekazal munduaren emakumearekiko ikuspegia guztiz urratuta gelditzen zen heinean. Bertan ez zegoen ama-funtziotik at zebilen emakumerik, horixe baitzen egile sozial bezala zegokion eginkizuna. Emakumeak ama-funtzioa ez den beste funtzio soziala eskuratzen duen neurrian familiaren ideologia apurtzen da, nazionalismo tradizionalaren ideologiaren zutabeetako bat arriskuan jarriz eta denbora igaro ahala desagertaraziz.

1. ARPAL, J., ASUA, B. eta DAVILA, P. (1982): *Educación y sociedad en el País Vasco*. Txertoa. Donostia. ARRIEN, G. (1983): *La generación del exilio*. Onura; ARRIEN, G. (1987): «Educación y escuelas de barriada en Bizkaia». Bizkaiko Foru Aldundia.; ARRIEN, G. (1993). «Bizkaiko ikastolak, 1957-1972. Beren hasiera eta antolaketa». *Cuadernos de Sección: Educación*, 6. ARANBURU, X. (1990): «Hezkuntzaren historia Euskal Herrian: Ikastola. Maria Dolores Goya (Groseko ikastola)». *Cuadernos de Sección: Educación*, 3 ; ARANBURU, X. (1991): «Hezkuntzaren historia Euskal Herrian: Ikastola. Elbira Zipitriaren biografiarako jakingaiak: Ikastola Donostian 1942-1969 urte bitartean». *Cuadernos de Sección: Educación*, 4.
2. Hemen azaltzen dugun gai hau ikerketa zabalago baten atala da. Bertan, eta hezkuntza-alorretik gatzela, XX. mende osoan zehar azaldutako euskal eskola saioren ikusketa egiten dugu, bereziki 1960.etik aurrera gizartearen plazaratutako *ikastola* gertakaria era zabal eta taxuzkoan ulertu ahal izateko. Ikus: FERNANDEZ, I. (1993): «Ikastolen mugimenduaren historia. 1960-1975». Argit. gabeko tesi doktoralak.
3. UGALDE, M. (1992): *Identidad femenina y nacionalismo vasco*. ISSEIren III. Konferentzia, Danimarka. 2. or. Autore berberak oso azterketa interesgarria egiten du S. Aranaren emakumeari buruzko ideologiaz bere tesi doktorallean; Ikus: UGALDE, M. (1993): *Mujeres y nacionalismo vasco. Génesis y desarrollo de Emakume Abertzale Batza. 1906-1936*. EHUKo Argitarapen-Zerbitzua. Bilbo. 32. orrialdetik aurrera.
4. Jose de Ariztimuño, Aitzol, «La democracia en Euzkadi» lanaren aipamena Antonio ELORZAK egina. ELORZA, A. (1978): «La mujer en el nacionalismo vasco». *Tiempo de Historia*, 38. 6. or.
5. UGALDE, M. (1993): *Mujeres y nacionalismo vasco. Génesis y desarrollo de Emakume Abertzale Batza. 1906-1936*. EHUKo Argitarapen-Zerbitzua. Bilbo. 100. or.
6. Nazionalismo tradizionalan zabaldua agertzen zaigun emakume-ama eredu hau nondik ekoizten den hobeto ulertzeko, oso erakarpen argigarria dugu Iruñako hospizioari buruz egin berri den ikerketan. Ikus: URIBE-ETXEBARRIA, A. (1993): *Protección a la infancia y maternidad*. La Casa de Maternidad y Expósitos de Navarra. 1890-1930. Argit. gabeko tesi doktoralak.
7. UGALDE, M. (1993): *Mujeres y nacionalismo vasco. Génesis y desarrollo de Emakume Abertzale Batza. 1906-1936*. EHUKo Argitarapen-Zerbitzua. Bilbo. 61. or.
8. Gipuzkoarra aldizkaria, 1907/8/24; ELORZA, A. (1978): «La mujer en el nacionalismo vasco». *Tiempo de Historia*, 38. 7. or.
9. Irlandako nazionalismo independentistarekiko harremana Elias Gallastegiren bitartez bereganatu zen, eta emakumearen gaiaren abiapuntua Bilbon, 1922. ean Ambrose V. O'Dalyk 1916.eko Dublingo Bazko Odoltsuan bertako emakumeek gizonen parean jokatu zuten paper militanteaz emandako hitzaldi bat izan zen. Hantxe bertan antolatu zen Emakume Abertzale Batza, eraberritutako emakume-mugimenduaren hazia.
10. ELORZA, A. (1978): *Ideologías del nacionalismo vasco*. L. Haranburu. Donostia. 388. or.
11. LARRAÑAGA, P. d. (1978): *Emakume Abertzale Batza. I. Añamendi*. Donostia. 47. or.
12. LARRAÑAGA, P. d. (1978): *Emakume Abertzale Batza. I. Añamendi*. Donostia. 49-54. or.
13. LARRAÑAGA, P. d. (1978): *Emakume Abertzale Batza. I. Añamendi*. Donostia. 58. or. Mercedes Ugaldek Larrañagak emandako kopurua berretsi du baina beste herrialdeetako kasuan konprobatutako datu batzuk aurkeztu arren ez du kopuru orokorrik ematen. Gure ustez , datuok hurbilpen gisara interpretatu beharko lirateke, honek gertakariaren tamaina inolaz ere lainotzen ez digun arren. Kontuan har dezagun orduko populazioa ere gaur egunekoa baino askoz ere txikiagoa zela: autore honen datuen arabera 1.280.493 biztanle zeuden Hego Euskal Herrian, horietatik esan bezala 28.500 inguru zeuden EABn afiliatuta. Aipagarria ere emakumeen afiliazio-kopuru hau EABkoa dela soilik; horrela 1933. ean Bizkaian PNVn afiliatutako 276 emakume baino ez zeuden (haietatik 100 herri bakarrekoak, Zaratamokoak zirelarik): ELORZA, A. (1978): «La mujer en el nacionalismo vasco». *Tiempo de Historia*, 38. 16. or.
14. LARRAÑAGA, P. d. (1978): *Emakume Abertzale Batza. II. Añamendi*. Donostia. 66-70. or.
15. LARRAÑAGA, P. d. (1978): *Emakume Abertzale Batza. II. Añamendi*. Donostia. 28-37. or.
16. ELORZA, A. (1978): «La mujer en el nacionalismo vasco». *Tiempo de Historia*, 38. 17. or.
17. Ez da gure asmoa etxe eskolaren ezaugarri guztiak hemen azaltzea. Dena den, argigarri gisa etxe eskolaren oinarriaren familiaren ideologia dagoela antzeman dezakegu. Beraz, eskola hau euskalduna izateaz gain, erlijiotasunean oinarrituko da, nazionalismo tradizionalaren nekazal giroaren defentsan gor-

puztuko da, hizkuntzaren aldetik kontserbatze-funtzioa bermatzen saiatuko da eta generoaren ikuspegitik, andereñoa amaren luzapen eta eskola familiaren luzapen bezala proiektatuko dira.

18. BOTT, E. (1990): *Familia y Red Social*. Taurus. Madrid. Mercedes Ugaldereen ikerketak ere emakume-sarearen interpretapena erreforzatu egiten digu, ondoko pasartea bezelakoetan: «El fortalecimiento del entramado de los vínculos familiares mediante estos intercambios rituales (Lege Zarrari buruz ari da) era responsabilidad que debía ser asumida por cada mujer en el momento de contraer matrimonio, y «Tene» hacia un llamamiento a las jóvenes para que continuaran la labor iniciada por sus madres y abuelas. Como ellas, debían seguir manteniendo la ligazón entre el núcleo familiar que acababan de formar y los demás componentes de su parentela. Era por tanto la familia pre-industrial, y no la nueva familia nuclear propiciada por la industrialización, la que debían cohesionar y fortalecer» UGALDE, M. (1993): *Mujeres y nacionalismo vasco. Génesis y desarrollo de Emakume Abertzale Batza. 1906-1936*. EHUko Argitarapen-Zerbitzua. Bilbo. 106. or.

19. GARMENDIA, M. C. (1985): «Les ikastolas en Pays Basque D'Espagne. La question du bilinguisme scolaire». Argitaratu gabeko tesia. Estrasburgo. 115. or.

20. IZTUETA, P. (1981): *Sociología del fenómeno contestatario del clero vasco. 1940-1975*. Elkar. 240. or.

21. Cristina Borderias, historilari katalandarrarenak dira hemen erabiltzen ditugun kontzeptu hauek, «comunidad femenina diluida» eta «mixtización». Ikertzaile honek, emakume etorkinen prozesuak aztertzerakoan, etortze-bidea pausoz pauso ikertu eta nekazal giroko emakumeen antolamenduak aztertu ditu. Hiriratzean, berriz, komunitate hauek urte batzuk pasatuta erabat urtuta agertzen direla aipatzen du, honek soziologikoki eta psikologikoki dakartzan ondorio guztiekin.

22. 6. Elkarrizketa. E. F. Gizonezkoa. Gurasoa. Elgoibarko gau-eskola eta ikastolako sortzaileetakoa, iharduera hauetan 1958tik 1975era ibili zelarik. 10. or.

23. 4. Elkarrizketa. A. N. Maistra tituluduna. Donostiako Andereñoen Erresidentzian ondotik gaur arte Gipuzkoako ikastola bateko andereñoa. Honetaz aparte ikastolen mugimenduaren lehenengo udalekuetako antolatzailea (1965-1973). 36. or.

24. 5. Elkarrizketa. E. M. Gizonezkoa. Gurasoa. Oreretako ikastolako partaidea 1964etik 1981era. 7. or.

25. 6. Elkarrizketa. E. F. Gizonezkoa. Gurasoa. Elgoibarko gau-eskola eta ikastolako sortzaileetakoa, iharduera hauetan 1958.etik 1975.era ibili zelarik. 14. or.

26. SATRUSTEGI, J. M. (1969): «Aingeru zuriak». *Zeruko Argia*, 354.

27. GARDE, M. (1970): «Zer gerta Iruñen?». *Zeruko Argia*, 378.

28. Adela Arrasateko andereñoa izan zen, aborto klandestino baten ondorioz hil zena.